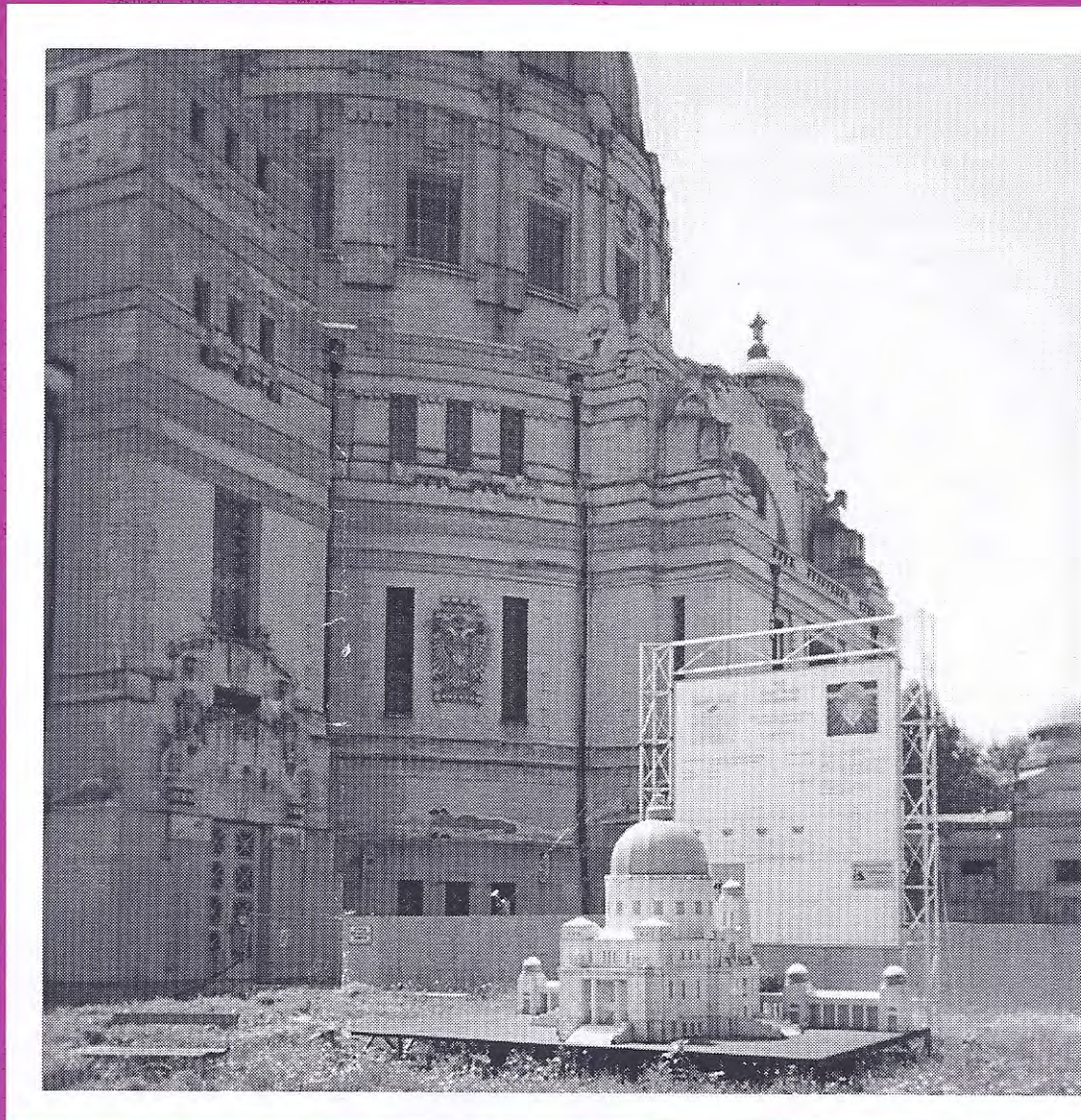

VERENIGING TOT HERSTEL VAN ZORG ROND DOOD EN RUSTPLAATS

DE TEREBINTH

SEPTEMBER 1997

RESERVERING LAATSTE VERBLIJFPLAATS

Vooruitlopend op het tijdstip, dat ik het tijdelijke met het eeuwige, hoe tijdelijk dan ook, zal verwisselen, heb ik voor wat betreft mijn laatste rustplaats mijn oog laten vallen op een romantische plek in het oude gedeelte van de Westerbegraafplaats in Enschede. Een plaats waar nog oude grafstenen staan, omrankt door klimop dat niet belemmerd wordt in zijn groei. Vak 261 onder een prachtige hazelaar is beschikbaar. De folder geeft de volgende informatie: prijs: f 4.520,- voor twintig jaar, exclusief onderhoud à f 30,- per vierkante meter per jaar. Het stuit mij echter regelrecht tegen de borst om nu reeds f 4.520,- uit te geven voor een begraafplek, terwijl ik nog jaarlijks - fors - betaal voor een aanvullende pensioenverzekering, hetgeen ik zo mogelijk tot mijn vijftienvestigste wil volhouden. Gezien het feit dat ik geboren ben in 1936, is het bovendien niet denkbeeldig dat ik 81 word. Tot die tijd moet ik al twee keer een bedrag van f 4.520,- betalen.

De begraafplaatsbeheerder heb ik advies gevraagd omtrent de financieringsmogelijkheden. Zelf legde ik het volgende voor. Het meest eenvoudige leek mij met ingang van heden jaarlijks onderhoudskosten voor dat perceeltje te gaan betalen. Helaas bleek men niet ontvankelijk voor dit voorstel. De overige voorstellen zal de gemeente bestuderen.

Nu f 1.000,- storten en verder jaarlijks onderhoudskosten betalen. Per dezelfde datum een schuldbekentenis tekenen voor het resterende bedrag van f 3.520,- te voldoen bij overlijden. Voldoen van het bedrag in vier jaarlijkse termijnen van ruim f 1000,- en daarna onderhoudskosten betalen. Het bedrag van f 4.520,- lenen aan de gemeente tegen een zeker percentage.

De volgende vragen komen bij mij op: Zijn er nog andere financieringen mogelijk? Is er bijvoorbeeld een con-

(BE-)GRAVEN OP INTERNET

www.gedenkboek.nl

www.uitvaart.org

Dé onafhankelijke internetsite voor rouw én informatie over alle aspecten van de uitvaart.

Meer dan 150 pagina's informatie over testamenten, begraven, kosten uitvaart etc.

Rouw- en grafsymbolen en hun betekenis.

Literatuurlijsten
Met o.a. 350 boeken van de LSR.

Nieuws uit de dag-, week- en vakbladen.

Honderden adressen van uitvaartverzorging tot -fotograaf, van vereniging tot grafkunst.

Rauwberichten en gedenkboeken
Overledenen krijgen hun eigen virtuele grafmonument, met mogelijkheid om vanuit de hele wereld te condoleren.

Vele subsites
Hier presenteren bedrijven en organisaties zich.

{advertentieruimte is hier beschikbaar voor elk bedrijf of organisatie in de uitvaartbranche}.

Fotoboeken van beroemde begraafplaatsen en uitvaartrituelen.

Agenda van open dagen, excursies, tentoonstellingen etc.

Het Nederlands Gedenkboek en Uitvaart Organisatie(s).
Postbus 905
9700 AX Groningen
Telefoon: (050) 54 91 880
(058) 21 39 707

Fax (050) 54 91 497
E-mail:
secretariaat@gedenkboek.nl
<http://www.gedenkboek.nl>
<http://www.uitvaart.org>

structie denkbaar waarbij belastingvoordeel te behalen is? Begraafplaatsen zouden er ook moeite voor moeten doen om graven met een uitsluitend recht te verkopen. Banken doen mensen toch ook ludieke voorstellen om ze er toe te bewegen hun geld toch vooral bij hen te beleggen. Staat die hazelaar er over twintig, dertig, veertig jaar nog? Kan ik bedingen dat het juist die plek wordt en dat de met klimop begroeide stenen in de omgeving onaangetast blijven?

Graag leg ik mijn vragen voor aan de leden van de Terebinth; misschien hebben zij een idee om mij op een financieel passende wijze het graf in te helpen.

Puck Kooij

BIJBELTEKSTEN OP GRAFSTENEN: EEN OPROEP

Bijbelteksten op grafstenen weerspiegelen gedachten van mensen over hun leven, over hun dood en over hun verwachtingen van leven na de dood. Met welke teksten brachten de mensen, de eeuwen door, deze gedachten onder woorden?

Uit Groninger gedenkwaardigheden, het boeiende werk van A. Pathuis, weten wij, dat in de zestiende eeuw de eerste bijbelteksten op grafstenen verschijnen. De verslaglegging van Pathuis uit de provincie Groningen eindigt in 1814, kort voor het moment dat de doden niet langer in en rond de kerk mochten worden begraven, maar op begraafplaatsen, zoals wij die kennen.

Wij willen onderzoeken hoe het gebruik van bijbelteksten zich in de moderne tijd en met name gedurende de laatste vijftig jaar heeft ontwikkeld. Cultuurhistorie en theologie zijn daarbij beide van belang.

Bij een eerste verkenning van de literatuur is het ons niet gelukt veel informatie hieromtrent te verkrijgen. Daarom vragen wij u, of u onderzoek bekend is inzake bijbelteksten op grafstenen en of u begraafplaatsen kent waar de gegevens op de grafstenen, inclusief bijbelteksten, systematisch zijn geregistreerd. Zoudt u daarover met één van ons contact willen opnemen? G. Grootendorst, sociaal geneeskundige, 0578-621485 of H.P. Venema, predikant, 0570-593408.

VAN DE VOORZITTER

Vorige keer ging het over enige sterke punten uit het verleden en het heden. Dit keer beloofde ik de aandacht te richten op enige nieuwe mogelijkheden om onze tamelijk brede doelstelling dichterbij te brengen. Een deel ervan hangt samen met de monumentenzorg. Op dat terrein is er een aardig initiatief aan de gang waar ons werk heel goed in zou passen. Het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen dat van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur hebben samen een klein bureau opgericht om de schooljeugd meer in contact te brengen met de historische kant van hun leefomgeving. In het vorige nummer van ons blad werd in de rubriek Verenigingsnieuws ingegaan op "Schooljeugd en omgevingsonderwijs". Lees dat nog eens na. Als u al contacten heeft met scholen, wil het bestuur dan via ons bureau schrijven hoe dat gaat.

Een ander nieuw fenomeen is de poging om onze algemene vergadering te verrijken met niet alleen een excursie maar ook een symposium. Het handelde over de verruiming van de mogelijkheden betreffende het omgaan met de as van een overledene. Hierover wil ik twee opmerkingen maken. Ten eerste vonden verschillende leden het maar lastig om te kiezen tussen excursie en symposium. Toch komt zo'n verplichte keuze op heel wat conferenties voor, bij voorbeeld als men in verschillende werkgroepen uiteengaait om deelproblemen te bespreken. Ten tweede zal het bestuur zich op basis van de uitkomst van de discussie met een korte brief wenden tot de fracties in de Tweede Kamer. De Terebinth neemt een positieve houding aan ten aanzien van de verruiming van de mogelijkheden. Wel verzoekt de vereniging om iets meer aandacht te hebben voor de realiteit dat nabestaanden het nogal eens niet met elkaar kunnen vinden en ook niet allemaal een goede relatie hadden met de overledene. Deze, soms dus dubbele, spanning mag eigenlijk de eerbied voor de overledene en zijn as niet aantasten. U hoort nog over het schrijven dat zal uitgaan.

Ik leg de pen weer neer tot de volgende keer. Wilt u mij kritisch of met een naar uw mening goede tip opbellen of schrijven, doe het!

J.W. Eggink

CONCERNS CONTRA CONSUMENT? 36

Is de burger binnenkort helemaal overgeleverd aan een instant uitvaart? Of blijft er ruimte voor traditie en eigen opvattingen? Een discussie

RESERVERING LAATSTE VERBLIJFPLAATS 33

BIJBELTEKSTEN OP GRAFSTENEN: EEN OPROEP 33

ALGEMENE VERGADERING 1997 38

ASBESTEMMING 38

NIEUWE BESTUURSLEDEN 38

TEREBINTHBUREAU 39

TEN STRIJDE VOOR BEHOUD STENEN ARCHIEF II 40

IN MEMORIAM 41

SYMPOSIUM ASBEZORGING 42

EXCURSIE BEGRAAFPLAATS GROENENDAAL 44

KEIZER JOSEPH II (1780-1790) 46

BOEKBESPREKINGEN 47

EXCURSIES 48

AGENDA 48

COLOFON

De Terebinth is een tijdschrift ten behoeve van de leden van Vereniging de Terebinth.

Lidmaatschap: Dit kost voor personen minimaal f 35,-, voor elke huisgenoot f 15,- en voor organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rijswijk worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten f 5,00 per stuk plus verzendkosten.

Terebinthbureau: tot 1 oktober: Dodeweg 31, 3832 RE Leusden, 033-4653380; vanaf 1 oktober: Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, tel/fax 010-4212762 tijdens kantooruren.

Redactie: Josée Bionda, Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter en Rita Hulsman

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredacteur: Wim Cappers

Kopij: De inleverdata in 1997 zijn 19 september en 21 november. De kopij wordt op 3,5 inch floppy en in WordPerfect 5.1 bij het secretariaat aangeleverd.

Advertenties en inlegvellen: Inlichtingen bij Wim Cappers: 026-3210603 Overnemings: Artikelen mogen alleen worden overgenomen met vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

Illustraties: Henk de Feijter (Weense Zentrifriedhof op voorp., p. 46), Ad Meijer (p. 39), Puck Kooij (p. 41, 44, 45).

CONCERNS CONTRA CONSUMENT?

NRC Handelsblad wijdde op 9 augustus 1997 een paginagroot artikel aan de overneming van uitvaartonderneming GWE Beheer te Zeist door de Amerikaanse uitvaartgigant Service Corporation International. Jasper Enklaar vroeg zich in dit artikel af, of de Nederlandse markt rijp is voor deze concentratie van macht. Hier wordt de vraag gesteld, of de consument er beter van wordt.

*"O Nederland let op u graf,
De tyt en stont is daer"*

(Vrij naar Valerius, Nederlandsche Gedenck-Clanck, 54).

Wetgeving en de wijze waarop de uitvaartbranche georganiseerd is liggen in elkaars verlengde. In Nederland was het tot 1991 wettelijk verboden om winst te maken op begraafplaatsen. Kostendekkendheid was vanzelfsprekend toegestaan, maar anders dan bij crematoria was van winstgevendheid geen sprake. Zowel de begraafplaatsen als de uitvaartondernemers, die voor het merendeel plaatselijk en regionaal werkten, kenden een cultuur van: je mag er wel van leven, maar je hoeft er niet aan te verdienen.

Een ander aspect dat in de wetgeving geregeld was, en dat zo is gebleven, is de termijn waarbinnen men begraven of gecremeerd moet worden: tussen 36 uur en 5 dagen na de dag van overlijden. Veel facetten rond het sterven en de lijkbezorging; het afleggen, het opbaren, het dragen van de kist, het afscheid en de condoléance, worden verzorgd door beroepsbeoefenaren. Maar zolang de uitvaartondernemers in meerderheid nog steeds kleinschalig werken, kan iedereen de uitvaart zo regelen als bij hem en zijn omgeving past. In de wet van 1991 is aan de praktijk van eeuwigdurende rechten op graven een einde gemaakt. Voorheen kon

men de grafrechten voor altijd afkopen. Nu kan men zijn grafrechten na de eerste termijn altijd verlengen, maar de meeste begraafplaatsen verlangen dat men dat in persoon doet. Op deze wijze blijven begraafplaatsen bereikbaar voor elke burger. Bovengenoemde drie aspecten: kostendekkendheid, termijn van lijkbezorging en de eeuwigdurende grafrechten zijn in ras tempo aan veranderingen onderhevig. Nederland is op dit moment in feite al in handen van de CVN, de DELA, Monuta en de PC. Het betreft zowel uitvaartondernemingen, verzekeraars als crematoria. De begraafplaatsen zullen zeker volgen.

Vanwege de organisatie en de bijzondere relatie met nabestaanden zijn begraafplaatsen niet toegerust voor het keren van commerciële activiteiten. Concerns hebben belangstelling voor mooie begraafplaatsen. Wanneer de wet binnenkort meer mogelijkheden voor asbezorging toestaat, zullen begraafplaatsen nog aantrekkelijker worden voor concerns.

De laatste twee vernieuwingen betreffen de thanopraxie en de Stichting Grafzorg Nederland. De thanopraxie is een methode om het lichaam zo te conserveren, dat de ontbinding vertraagd wordt. De termijn van vijf dagen zou zo verlengd kunnen worden. De handeling moet uitgevoerd worden door deskundigen. De Stichting Grafzorg Nederland is een organisatie die namens een particulier de rechten op een graf vestigt. Hierbij zijn aanzienlijke belastingvoordelen te behalen.

Beide initiatieven zullen zorgen voor een verdergaande monopolisering van wat van oudsher de individuele verplichting van een mens is: de doden waardig laten sterven en een waardige rustplaats geven, individueel en vanuit familie- of gemeenschapsbanden. De nabestaanden

zullen steeds meer moeite hebben om hun weg te vinden in de stevig in elkaar gerolde kluwen van concerns en professionals.

O Nederland...

Josée Bionda

"Hoogmoedig geest, Wilt op U doen eens letten,

Die daer onse Wetten, Verbroken hebt tot niet"

(Valerius, Nederlandsche Gedenck-Clanck, 70).

Tijdens de zomervakantie hebben sommige leden van de Terebinth misschien in Parijs Père Lachaise bezocht. Daar hebben ze gezien, hoe de oude afdelingen worden omgeven door tempelachtige grafmonumenten van de gegoeden. Midden in het veld liggen de minder kapitaalkrachtigen begraven onder zerken en stèles. Op de nieuwe afdelingen is er minder verschil tussen de gedenktekens. De begraafplaats weerspiegelt zo de veranderingen in de samenleving. Aan het begin van de negentiende eeuw waren er grote klasseverschillen. Dit onderscheid is in de loop der tijd grotendeels verdwenen.

De dodencultuur is in meer opzichten een kopie van de cultuur in brede zin. De huidige concernvorming en commercialisering in de uitvaartwereld zijn geen vreemde verschijnselen in een land, dat beroemd is om zijn multinationals. Ondanks de schaalvergroting blijft er ruimte voor alternatieven. Zowel in de samenleving als geheel als in de uitvaartbranche is er ruimte voor kleine bedrijven met nieuwe ideeën. De funeraire kunstenaars, de eenpersoons uitvaartondernemingen en de uitvaartwinkels zijn voorbeelden. Dank zij een fijnmazig net van moderne communicatiemogelijkheden zoals vakbladen, tentoonstellingen en internet vinden zij een eigen klantenkring.

De uitvaartconcerns blijken gevoelig te zijn voor de veranderende wensen. Zo lanceerde de AVVL in 1993 de geruchtmakende slogan "Is er koffie na de dood" om de discussie over de wijze van lijkbezorging los te maken. De CVN biedt sinds 1994 medaillons aan, waarin een deel van de as van een overledene op het lichaam kan worden bewaard. In opdracht van de Facultatieve ontwierp een kunstenaar gedenktekens voor urngraven, die Urnamenta worden genoemd. En op verzoek van de DELA bracht P. van den Akker in Het laatste bedrijf uit 1995 de nieuwe wensen betreffende de uitvaart in kaart.

Natuurlijk is het de vraag, of de marktleiders op tijd de bakens verzetten. Grote organisaties lijken onaan-tastbaar, maar zijn dat niet. Zo werd de stankoverlast als gevolg van het begraven in kerken gedurende de achttiende eeuw bestreden door roosters te plaatsen. Dit was onvoldoende. In de negentiende eeuw werd het begraven in kerken verboden en moesten er begraafplaatsen buiten de bebouwde kom worden aangelegd. De kerkvoogdijen verloren hierdoor een belangrijke bron van inkomsten. Het succes van de crematiebeweging heeft op haar beurt deze begraafplaatsen in de twintigste eeuw een financiële klap toegebracht. Op dit moment vormen niet alleen de alternatieve uitvaartvernieuwers een luis in de pels van de uitvaartconcerns. Een grotere bedreiging voor de positie van de concerns vormt de mogelijkheid voor de burger om de uitvaart in eigen hand te nemen. Velen zijn tegenwoordig kapitaalkrchtig genoeg om een begrafenis of crematie zonder verzekering te bekostigen. Bovendien zijn mensen mondig genoeg om de zorg voor de uitvaart juist niet uit handen te geven. Men mag een begrafenis of crematie zelf regelen. Dit kan een goede manier van rouwverwerking zijn.

In navolging van organisaties als Amnesty International en Greenpeace kan de Terebinth bij het herstel van de zorg om dood en rustplaats de rol spelen van gespecialiseerde consumentenbond. Burgers, die hun houding tegenover de dood niet naar eigen inzicht kunnen regelen, moeten in de Terebinth een onafhankelijke bondgenoot treffen, die hen met raad kan bijstaan. De gecommmercialiseerde uitvaartwereld doet er goed aan naar de wensen van de markt luisteren. Want de concerns kennen maar al te goed de betekenis van het gezegde: "Wie een kuil graaft voor een ander,...".

Wim Cappers

Een begrafenis is een show en de dood is handel. Aldus de componist van het lied "Waarheen, waarvoor", dat, zo schat hij, bij een kwart van de uitvaarten ten gehore wordt gebracht. Waarom beweert hij zo stellig dat een begrafenis een show is? Omdat hij geld wil zien. Nu gaat dat geld, volgens zijn berekening zo'n slordige honderdvijftigduizend gulden per jaar, aan zijn neus voorbij. Begravenis en crematie staan immers te boek als besloten rituelen. Over de muziek die daar ten gehore wordt gebracht hoeven geen auteursrechten betaald te worden.

Deze poging om aan de dood te verdienen wordt vooralsnog gedwarsboomd door de wet, hoewel woorden als show en spektakel je in de uitvaartbranche inmiddels om de oren vliegen. Sommige plechtigheden lijken oppervlakkig gezien verdacht veel op een show: bizarre kisten worden in schilderachtige diligences of in deftige Daimlers vervoerd, er is een borrel bij het graf of een laser-show in het crematorium, en de genodigden krijgen een funeraire maaltijd voorgeschoteld met oesters en champagne. Het zou voor een show kunnen doorgaan, ware het niet dat

dit alles rondom een overledene is gedrapeerd. En dan is de show in de zin van een amusementsuitvoering opeens ver te zoeken.

Al deze soms extravagante uitbarstingen zijn rituelen in wording, meer of minder geslaagde pogingen om een overledene op een bij deze tijd passende manier uit te luiden. Daarbij horen nieuwe produkten en diensten waar menig ondernemer een goeie boterham aan verdient. Van mij mag het, zolang de burger vrij kan kiezen uit de vele mogelijkheden en ook desgewenst van alles zelf kan regelen. Toch is het goed dat we ons vragen blijven stellen over elk onderdeel van het uitvaartwezen waar commercie en wetenschap een te grote rol dreigen te gaan spelen. Hoever mogen ze gaan? Bijvoorbeeld: moet de wet veranderd worden nu thanatopraxie het mogelijk maakt een stoffelijk overschot langer dan vijf dagen boven de grond te houden? En in het verlengde daarvan: moet mumificatie toegestaan worden, en bijzetting in een mausoleum? Moet de waarde van begraafplaatsen uitgedrukt worden in de grondprijs per vierkante meter of hechten we meer belang aan de immateriële waarde die deze plekken vertegenwoordigen?

Neem tenslotte de simpele kwestie waarmee ik begon: Moet een uitvaart formeel als publieke aangelegenheid, als show beschouwd worden of, andere mogelijkheid, moet de auteurswet aangepast worden, zodat ook over de muziek bij uitvaarten auteursrechten geïnd kunnen worden? Dan kan de componist van "Waarheen, waarvoor" op zijn lauweren gaan rusten. Maar misschien is zijn lied tegen die tijd eindelijk van het repertoire afgevoerd. De zangeres zal er niet wakker van liggen, zij wilde er toch al geen cent van hebben.

Rita Hulsman

VERENIGINGSNIEUWS

ALGEMENE VERGADERING 1997

Een veertigtal leden heeft de moeite genomen om naar 's-Hertogenbosch te reizen voor het bijwonen van de algemene vergadering 1997 van de Vereniging de Terebinth. De ambiance is passend. Vóór het betreden van de aula van de begraafplaats Groenendaal, passeert ons een rouwstoet waarvoor wij uiteraard front maken. De Stichting Solamen, die Groenendaal beheert en waarvan Ben Aben bestuurslid is, ontvangt ons grandioos. Na de koffie, maar vlak voor het begin van de vergadering, wordt ons nog een heuse Bossche Bol aangeboden. De wegblijvers hebben dus iets gemist. De voorzitter, secretaris en penningmeester nemen plaats voor een fraai kunstwerk van Joop Beerman van Atelier Carino uit Zwolle, die overigens meer werken van zijn hand in en rond de aula exposeert.

Bij de mededelingen wordt melding gemaakt van het komende vertrek als bureaucoördinator van Wil Lucas. Deze heeft na vijf jaar gemeend zijn werk te moeten overdragen. Maar dat is natuurlijk makkelijker gezegd dan gedaan. Want waar vind je iemand die bereid en in staat is dit werk te gaan doen, dat toch wel enige tijd, soms zelfs véél tijd kost. Secretaris Ad Meijer doet een beroep op de aanwezige leden om het bestuur hierbij te helpen en zo mogelijk namen van gegadigden voor dit werk aan te melden. Op het afscheid van Wil Lucas komen we uiteraard nog nader terug.

De mondelinge en schriftelijke verslagen van voorzitter en penningmeester worden aandachtig aangehoord, maar geven geen aanleiding tot het stellen van veel vragen. De kascommissie brengt een positief rapport uit en op basis daarvan wordt de penningmeester en daarmee het gehele bestuur, gedechargeerd voor het gevoerde financiële beleid.

De aftredende bestuursleden Wim

Cappers, Henk Mandersloot en Wim Vlaanderen worden met bloemen en een cadeaubon uitgezwaaid. Tenminste, dat was de bedoeling. Helaas bleek de tas van de voorzitter even zoek, hetgeen enige hilariteit veroorzaakte. Gelukkig kwam deze na de vergadering weer tevoorschijn, zodat alles weer goed kwam. De dank van de leden was er echter niet minder om.

De heren Leon Bok uit Groningen en Edwin Maes uit Utrecht werden bij acclamatie en met applaus tot bestuurslid benoemd. Het zoeken is nu nog naar een vrouwelijk bestuurslid, die de mannenclub kan komen versterken en Puck Kooij uit haar eenzame positie verlost.

Tijdens de rondvraag vraagt de heer R. Brouwer uit Eindhoven aandacht voor de wervingsfolder van de vereniging. Hij en met hem nog veel anderen, vindt de huidige folder niet fraai en deelt hem daarom nooit uit. Het bestuur zegt toe zich hierover te beraden en te onderzoeken of een andere folder kan worden ontwikkeld, die ook financieel haalbaar is.

Op een vraag over de inhoud van het blad de Terebinth, zegt het bestuur toe zich in te spannen om meer verenigingsnieuws op te nemen. Overigens heeft de redactie reeds twee pagina's hiervoor gereserveerd. De leden worden uitgenodigd het bestuur en de redactie van activiteiten in de regio op de hoogte te stellen. Dit betekent niet dat altijd alles kan worden opgenomen.

De vergadering wordt op tijd gesloten, waarna gelegenheid bestaat tot het nuttigen van een eenvoudige, maar goed verzorgde lunch.

A. Meijer

ASBESTEMMING

Na de algemene vergadering werd een mini-symposium gehouden met als onderwerp: asbestemming. Het

kabinet heeft onlangs het langverwachte wetsvoorstel voor de verruiming van de mogelijkheden voor asbestemming aan de Tweede Kamer aangeboden. Tijdens het symposium gingen drie deskundigen nader in op de inhoud van het wetsvoorstel en belichtten het ieder vanuit hun eigen gezichtshoek. Zie voor het verslag elders in dit blad.

Onze voorzitter de heer Jan Willem Eggink heeft zich onlangs in het blad Het Uitvaartwezen ook over dit onderwerp uitgelaten. Hij zegt daarin het volgende: "Wij zetten op diepfilosofisch niveau onze vraagtekens bij dit wetsvoorstel. Men mag van alles gaan doen met de as van de overledene, maar het gaat natuurlijk wel om overblijfselen van mensen. Het is, als je dat cru zou stellen, toch ook niet voor te stellen dat het lichaam van een overledene wordt opgedeeld in medaillons? Wij zijn geneigd om uit te gaan van de integriteit en samenhang van het dode lichaam, omdat we vinden dat je met eerbied om moet gaan met de resten van de overledene. Met dit wetsvoorstel wordt tegemoet gekomen aan de individualisering van de samenleving terwijl het gaat om het recht op bescherming van de overledene door de samenleving, met behoud van de dodencultuur".

Het bestuur zal zich nog nader bezinnen of er, op korte termijn, door de Terebinth een ad hoc commissie moet worden ingesteld om te onderzoeken of wij het parlement van onze gevoelens op de hoogte moeten stellen.

A. Meijer

NIEUWE BESTUURSLEDEN

Leon Bok, 32 jaar oud, is bij toeval in aanraking gekomen met het funeraire erfgoed in Nederland. Voor zijn studie Kunst en Kunstbeleid aan de Rijksuniversiteit Groningen werd hij door de

VERENIGINGSNIEUWS

gemeente Leeuwarden gevraagd een kunsthistorisch onderzoek te doen naar de oude Stadsbegraafplaats te Leeuwarden. Dit onderzoek leidde in 1993 tot een uitgebreid rapport over deze fraaie, door L.P. Roodbaard ontworpen begraafplaats. Op hetzelfde onderwerp studeerde Leon ook af. Zijn scriptie droeg de veelzeggende titel "Ars Mortis. De kunst van de dood en het overleven van de laatste rustplaats". Het rapport voor de

ven en Begraafplaatsen" van Teleac. De dood is niet zozeer wat hem trekt, als wel de vaardigheid van de mens om dit onderwerp in steen en in aangeleg van de begraafplek uit te drukken. In het dagelijks leven werkt hij als opsporingsambtenaar voor een sociaal verzekeraar.

Edwin Maes, geboren in 1967, is werkzaam in het voortgezet onderwijs als docent geschiedenis en tekenen. Hij kwam voor het eerst in con-

in hij ook geïnteresseerd in het euthanasievraagstuk. Bovendien verricht hij historisch onderzoek naar de zelfmoordproblematiek in de Nederlandse psychiatrie.

TEREBINTHBUREAU

Per 1 oktober aanstaande zal Wil Lucas zijn taak als coördinator van het Terebinthbureau beëindigen. Zijn

Het kunstwerk van Joop Beerman

gemeente Leeuwarden had meer gevolgen dan zijn scriptie. Eén van de aanbevelingen uit het rapport, het oprichten van een stichting, werd namelijk door de gemeente overgenomen. Als secretaris van die stichting zet hij zich nu in zijn vrije tijd in voor het behoud en beheer van de begraafplaats. Leon heeft in 1994 ook meegewerkt met de cursus "Begra-

tact met de Terebinth in 1994. Als student geschiedenis zorgde hij voor de afronding van het inventarisatieproject begraafplaatsen in de provincie Utrecht. Over de resultaten van dit onderzoek schreef hij vervolgens het boekje Begraafplaatsen. Regelmatig geeft hij nog rondleidingen en lezingen over de Utrechtse begraafplaatsen. Behalve in begraafplaatsen

taak zal vanaf dat moment worden overgenomen door Rita Hulsman. Het Terebinthbureau is vanaf die datum als volgt bereikbaar:

Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, telefoon en fax tijdens kantooruren: 010-4212762.

De nieuwe gegevens van het Terebinthbureau zijn ook reeds opgenomen in de colofon.

VERENIGINGSNIEUWS

TEN STRIJDE VOOR BEHOUD STENEN ARCHIEF II

In vervolg op het bericht over het plan van de gemeente Almelo om op het oude gedeelte van de Algemene Begraafplaats vijftienhonderd graven te ruimen de Terebinth van mei 1997 stellen wij u hierbij van het verdere verloop op de hoogte.

Uit een artikel in Tubantia van 2 mei jongstleden vernemen wij dat het besluit voor ruiming anderhalf jaar wordt uitgesteld. De verantwoordelijke wethouder van Stadsbeheer wil niet dat de begraafplaats inzet wordt van een politiek spel gezien de gemeenteraadsverkiezingen in 1998. Mogelijk ook, zo vervolgt de krant, is dit mede uit tactische overweging sinds alle publiciteit over "breed verzet" tegen de ruimingsplannen, waarbij de Terebinth als motor wordt aangemerkt. De fracties van alle politieke partijen hebben inmiddels een schriftelijke bevestiging ontvangen van de gesprekken die de Terebinth met hen heeft gevoerd. Zij nemen nog geen definitief standpunt in.

Aanbevolen werd om te inventariseren en voorts selectief te ruimen waardoor ook de honderd jaar oude bomen kunnen blijven staan. Voorts werd voorgesteld het deel dat vrij gehouden wordt in geval van rampen, in gebruik te nemen. Voor deze reservering bestaat geen wettelijke verplichting. Daarnaast zou uitbreiding door aankoop van aangrenzende grond kunnen worden gezien. Om de voorstellen betaalbaar te houden zou de verordening aangepast kunnen worden, door bijvoorbeeld het eeuwigdurend recht te vervangen door een twintigjarig recht, en dergelijke. Uit een brief van Het Oversticht te Zwolle aan het Museum voor Heemkunde te Almelo, waarvan initiatiefnemer en Terebinthlid Gerald Hinsenveld

veld eind mei een kopie ontving, blijkt dat de begraafplaats inmiddels als rijksmonument is geregistreerd. Dit houdt in: bescherming van gebouwen, tuinornamenten en een deel van de aanleg. Zij zijn betrokken bij de advisering over de toekomst van de begraafplaats "en zien geen reden de actie te ondersteunen".

Hinsenveld heeft via de gemeente Almelo informatie ontvangen over de delen van de begraafplaats, die de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen willen beschermen. Hieruit wordt ook duidelijk, "dat de op de begraafplaats staande 19e eeuwse staande grafzerken voor bescherming van rijkswege van ondergeschikt belang worden geacht". Telefonisch werd tegen dit laatste bezwaar aangetekend.

Tubantia meldde op 28 mei dat het college van Burgemeester en Wethouders te Almelo Het Oversticht opdracht heeft gegeven de historische waarde van de begraafplaats te onderzoeken. Het resultaat van het onderzoek is mede bepalend voor het antwoord op de vraag of de gemeente overgaat tot het ruimen van graven. Uit het bericht mag voorts worden afgeleid dat instellen van dit onderzoek vooral een gevolg is van de kritiek vanuit de Terebinth op de rigoureuze ruimingsplannen van de gemeente.

Met het ruimen van de graven, zo vervolgt het artikel, is volgens schatting een bedrag tot f 500.000,- gemeoid. Het alternatief voor ruimen is uitbreiden van de begraafplaats. Wat de kosten daarvan zijn is onbekend, evenals het feit of aankoop überhaupt mogelijk is. Voor wat betreft het selectief ruimen wordt meegeedeeld dat dit in verband met aanwezigheid van tientallen jaren oude bomen op moeilijkheden kan stuiten. In het bestaande ruimingsplan wordt

dan ook uitgegaan van het op één boom na weghalen van al het groen! Van het oorspronkelijke plan van de gemeente de begraafplaats te verzelfstandigen werd afgezien, gezien de aanzienlijke kostenstijging die daarmee gepaard gaat.

Het verwijt in hetzelfde artikel, dat "De Terebinth wel de publiciteit zocht maar zich nog steeds niet heeft gemeld bij de gemeente" werd door Gerald Hinsenveld via hetzelfde medium met hout snijdende argumenten weerlegd. Tegelijk werd alsnog uitvoerig in positieve zin het standpunt van de Terebinth schriftelijk aan het college van Burgemeester en Wethouders uiteengezet.

Op 14 juni stond in Tubantia met vette letters dat "het vergroten van de begraafplaats bemoeilijkt wordt". Wij citeren: "De gemeente heeft het zich moeilijk gemaakt de bijna volle begraafplaats uit te breiden, door in 1994 11.000 m2 aan de begraafplaats grenzende grond te verkopen. De kans dat overgegaan moet worden tot het ruimen van graven neemt daardoor toe. De vraag is of het college van B & W in 1994 niet kon voorzien dat de te verkopen grond in de nabije toekomst een rol zou kunnen spelen in een discussie over meer grafruimte. Dat aspect werd toen - uit kostenoverweging - niet meegenomen en een besluit tot het op termijn ruimen van graven werd genomen. De verantwoordelijke wethouder neemt aan dat toen ook is gezegd dat de begraafplaats niet groter mag worden. Dat zou dan een beleidswijziging inhouden", aldus de krant, "want eind jaren tachtig vond de gemeente nog wel dat de begraafplaats uitgebreid kon worden. Dat ging toen niet door omdat de gemeente net een groot stuk grond had verkocht ten behoeve van de bouw van een crematorium. De provincie weigerde daarna voor een ander perceel het bestemmingsplan te

VERENIGINGSNIEUWS

wijzigen, reden waarom over werd gegaan tot het ruimen van achthonderd graven. Overigens blijkt er nog grote onduidelijkheid te bestaan over de vraag welke graven de gemeente eigenlijk van plan is te ruimen in 1999".

Gerald Hinsenveld heeft inmiddels met enkele sympathisanten een bijeenkomst belegd. Zij willen bekijken hoe zij zich voor de goede zaak in kunnen zetten, onder andere door zich te blijven verzetten tegen de plannen en een inventarisatieproject op te zetten. Hiervoor roept Hinsenveld ook de steun in van Vereniging de Terebinth. Voorts zal hij contact zoeken met de verantwoordelijke ambtenaar bij de gemeente. Eind juli zullen burgemeester en wethouders

schriftelijk worden verzocht de brief van de Terebinth te beantwoorden, mocht dit niet gebeurd zijn en op de hoogte te worden gehouden van de ontwikkelingen.

Puck Kooij

IN MEMORIAM

Op 15 augustus 1997 is Aat Tukker overleden. Hij was een trouw bezoeker van excursies en algemene vergaderingen. De Terebinth wenst zijn vrouw en de overige familieleden sterkte met het dragen van dit verlies.

AANVULLING

In het verslag over de Uitvaartbeurs in de Terebinth van maart 1997 is niet vermeld, dat de foto's in de stand van de Terebinth beschikbaar waren gesteld door Anke Ligteringen uit Gouda, die deze foto's maakte voor het boek 'Levend monument'.

Algemene Begraafplaats Almelo

VERENIGINGSNIEUWS

SYMPOSIUM ASBEZORGING

In aansluiting op de algemene vergadering van 24 mei 1997 in Den Bosch bestond de mogelijkheid deel te nemen aan een symposium over asbezorging of een rondleiding op de begraafplaats Groenendaal. Voor beide evenementen waren via krant en lokale televisie belangstellende niet-leden uitgenodigd.

Voor het symposium, dat de belangstelling trok van het Brabants Dagblad, waren enkele sprekers uitgenodigd die elk vanuit hun vakgebied de veranderingen in de Wet op de lijkbezorging zouden belichten, met name de verruimde mogelijkheden voor asbezorging in Nederland. Prof.dr. J. van den Bout, hoogleraar verliesverwerking aan de Universiteit Utrecht ging in op psychische aspecten, mevrouw T.H. Koning, vestigingsmanager van Crematorium Ockenburgh te 's-Gravenhage sprak vanuit de praktijk en mr. F. Mutter, adviseur funeraire zaken gaf zijn visie vanuit juridisch oogpunt.

De voorzitter gaf als eerste het woord aan mevrouw Koning. Zij heeft veel ervaring met het ontvangen van nabestaanden, in verband met de bestemming van as. Nog geen vijf jaar geleden was hiervoor weinig tijd en aandacht. Nu is het zo dat met nabestaanden persoonlijk gesproken wordt. Nadat naar de ervaringen met de crematie is gevraagd, wordt informatie gegeven over de asbestemming. Spreekster is er steeds meer van overtuigd geraakt dat alles rondom de asbestemming met de uiterste zorg moet worden omgeven. Personeel wordt er voor opgeleid en volgt cursussen in communiceren over rouwverwerking.

Voor veel nabestaanden is de dienst in de aula de afscheidsplechtigheid. Steeds meer vindt een verschuiving plaats naar het moment van bijzetting of verstrooiing van de as. Dat je als

familie, in de geest van de overledene, een beslissing over as moet nemen, is voor velen nieuw. Aanbevolen wordt de asbus voorlopig in een algemene urnennis te zetten, zodat nabestaanden later in alle rust over de uiteindelijke bestemming kunnen besluiten. Tijdens het regelen van de uitvaart is er nauwelijks gelegenheid om hierop in te gaan, zeker gezien het feit dat uitvaarten steeds uitvoeriger worden.

De as kan naar keuze worden bijgezet in een columbarium of in een urnengraf op een begraafplaats. Daarnaast kan de as boven zee of op een speciaal veld worden uitgestrooid. Het is ook mogelijk de as in een urn mee naar huis te nemen. Dit gebeurt met zo'n 6,5 procent van de asbussen. Men tekent ook een verklaring waarin staat dat men geen handelingen met de as zal verrichten die de wet niet toestaat. Dit gebeurt echter toch. Vanuit de crematoria is positief gereageerd op de voorgenomen wetswijzigingen. Deze kunnen mensen helpen bij de rouwverwerking en de beleving rondom de crematie.

Het blijkt dat de urn in de tuin wordt begraven of dat men de as op een speciale plek wil uitstrooien. Ook kan aan de wens van de overledene tegemoet worden gekomen door diens as te verstrooien in het bos waar hij of zij zo graag wandelde, in de tuin, of op de favoriete vakantieplek of vistek. Het is mogelijk hierbij muziek te spelen. Zo maken mensen hun eigen ceremonieel.

Officieel is het uitstrooien van as op een dierbaar plekje eigenlijk niet toegestaan. Binnenkort wordt dit echter wettelijk geregeld. Dat mogelijkheden voor verstrooien verruimd worden komt ten goede aan het milieu. De as die nu in hoge concentraties voorkomt op het aangewezen verstrooiterrein, wordt meer gespreid. Als eerste kunnen de crematoria goede voorlichting geven over wat wel en niet kan. Zij kunnen, in overleg met

gemeenten, plaatsen bepalen waar gestrooid kan worden.

Niet ieder wil de complete hoeveelheid as thuis in een urn hebben. Sommigen willen alleen een beetje as meenemen, om toch iets tastbaars te hebben, iets symbolisch voor thuis. Om daaraan tegemoet te komen kan men nu kiezen om wat as in een medaillon te doen, in een mini-urn of hol kettinkje. Het delen van as wordt op dit moment gedoogd. Het is goed dat ze bij wet worden geregeld. Hoewel bewaren van een deel van de as gezien moet worden als een eerbetoon aan de overledene dient men zich ook af te vragen of in de geest van de overledene gehandeld wordt door zijn as in zoveel parten op te delen en op even zoveel plekken te bewaren.

Het geven van die eigen invulling geeft zoveel voldoening en rust. Het is goed als de wet in de toekomst ook hieraan tegemoet komt. Zo wordt ook het ongeoorloofde karakter weggenomen, dat aan deze wijze van omgaan met as van de overledene kleeft.

Mutter geeft aan hoe persoonlijke wensen kunnen verschillen, dat excessen altijd kunnen voorkomen en dat zondig de rechter wordt ingeschakeld. Als voorbeeld noemt hij het verhaal van dr. Torres te New York. Hij had testamentair bepaald dat hij niet wilde worden gecremeerd maar begraven in het familiegraf in Colombia. Na zijn overlijden regelde de weduwe een crematie en deelde zijn familie mee zijn as door het toilet te gaan spoelen. De familie besprak dit met de begrafenisondernemer die de as beheerde. De ondernemer weigerde de as aan haar af te geven en vervees haar naar de rechter. Resultaat: de weduwe kreeg niet haar zin en de as werd bijgezet in het familiegraf. Als bezwaren tegen een bepaalde wens overkomelijk zijn, zouden deze uitgevoerd moeten worden. Het wetsontwerp wil de mogelijkhe-

VERENIGINGSNIEUWS

den voor de bezorging van de as verruimen. Na de crematie kan een nabestaande de as meenemen zonder dat daarbij bijzondere beperkingen zijn opgenomen. De as mag echter niet overal worden verstrooid. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten zal hierover advies uitbrengen. Zo zal er niet op openbare wegen mogen worden uitgestrooid. De nadruk ligt op het piëteitsvol omgaan met de as. Velen zijn blij met de verkregen vrijheid ten aanzien van verstrooien. Er zijn niet of nauwelijks geluiden van mensen die er tegen de voorgestelde wetswijzigingen zijn. Er zijn echter onduidelijkheden ten aanzien van de bevoegdheden van hen die as verstrooien. Enerzijds is er de beheerder van een crematorium of een begraafplaats die verstrooit op een permanent strooiveld en op zee. Aanwijzen van een permanent strooiveld wordt overigens verplicht voor iedere plaats waar asbussen zijn bijgezet.

Anderzijds is er de nabestaande die privé op een geliefd plekje as verstrooit. Naleving van het verbod op verstrooiing op bepaalde plaatsen is niet te controleren. Daarnaast blijft de vraag onbeantwoord, wat wordt gedaan als op bepaalde plekken veel verstrooid wordt. Crematoria kunnen hierover informatie verschaffen. Neemt de nabestaande de as mee om deze te bewaren, dan is het de vraag, of de bus twintig jaar gesloten blijft.

Evenals mevrouw Koning is de heer Mutter van mening dat het beter is de uiteindelijke asbestemming even uit te stellen en weloverwogen te werk te gaan. Stel dat de as in de tuin wordt verstrooid. Misschien wordt dit later een groente- of rozentuin, een barbecueplek, of een speeltuin. Hoe ver kijk je vooruit, tien, twintig jaar? Het feit, dat in de tuin as is verstrooid, zou later voor een mogelijke koper een reden kunnen zijn om de transactie niet door te laten gaan. Onttrekt de overheid zich

niet aan een verantwoordelijkheid, kan het kwaad voor de volksgezondheid? Ook de overheid zou voorlichting moeten geven. Nabestaanden zouden de asbus in de tuin kunnen begraven. De bus kan bij een verhuizing worden opgegraven en meegenomen.

Van den Bout spreekt ook vanuit de praktijk. Hij heeft contacten met nabestaanden, die zich soms uitstrekken tot vele jaren na het overlijden van een geliefd persoon. Nederland heeft geen rijke gedenkcultuur, aldus Van den Bout. Alles wat de situatie kan verbeteren, is winst. Het wetsvoorstel is een goede oplossing voor lastige situaties zoals het hierna genoemde voorval. Een Pool trouwde in Nederland met een vrouw en overleed vijftig jaar later. Hij werd gecremeerd en overeenkomstig zijn wens werd zijn urn met asresten bijgezet in het graf van zijn ouders in Polen. Het was heel onbevredigend voor de weduwe dat zijn as tweeduizend kilometer verder werd begraven. In een dergelijke situatie is het een uitkomst als het delen van de as mogelijk is.

Hij bespeurt in onze samenleving een verschuiving naar meer belangstelling voor de doden. Voorheen was die meer gericht op de nabestaanden. Het gaat om manieren om de doden te herdenken. In Nederland zijn wij hierin niet uitbundig, er zijn ook nauwelijks rituele uitingen. In het openbaar zijn deze beperkt tot de uitvaart. Het uitkiezen van een medaillon en het dragen ervan is een min of meer openbare manier van gedenken die sommige mensen aanspreekt. Commercieel zou het zelfs uitgebuit kunnen worden door as van bekende Nederlanders te verkopen.

De nieuwe mogelijkheden kunnen aanleiding geven tot problemen. Bij het kiezen van een bestemming voor de as zijn een aantal belanghebbenden betrokken: de overledene, de nabestaanden en zij die professioneel

betrokken zijn bij crematie en uitvaart. Naarmate er meer belanghebbenden zijn is de kans op conflicten groter. Richtinggevend hierbij is natuurlijk de eventueel geuite wens van de overledene.

Aan het bewaren van as in bijvoorbeeld een medaillon kleeft daarnaast een psychologische bezwaar, namelijk dat een overdadige waarde kan worden gehecht aan deze tastbare herinnering. Men verlaat alleen de woning als men iets van de overledene bij zich heeft. De gehechtheid aan herdenkingstekens hoeft een goede verliesverwerking volgens Van den Bout overigens niet in de weg te staan. De band blijft, al verandert de aard van de band. Ook krijgen wij hier meer begrip voor, ook door erover te praten. Soms zoeken mensen pas twintig jaar na de dood van iemand, waarbij het bij de uitvaart misging, psychologische hulp. De heer Van den Bout besluit zijn uiteenzetting met de opmerking dat zijns inziens de verruiming van de wet al met al meer positieve dan negatieve gevolgen heeft.

Tijdens de discussie zet de voorzitter vraagtekens bij de deling van de as. Hierdoor wordt zijns inziens de integriteit en samenhang van het dode lichaam aangetast. De heer Van den Bout wil liever spreken van asresten en is van mening dat de integriteit van het lichaam reeds werd aangetast door de crematie. In strikte zin is het juist maar hij vindt de stelling wat ver gaan. Er is natuurlijk geen sprake van dat de voeten in het ene medaillon terecht komen en de armen in het andere. Overigens was het vroeger gebruikelijk om een haarlok van de overledene te dragen.

Verder wordt het volgende voorbeeld gegeven. Een jongetje blijft vragen naar zijn overleden grootmoeder. Haar as is verstrooid op een plek waar hij niet meer mag komen. Wat kan aan de jongen worden geant-

VERENIGINGSNIEUWS

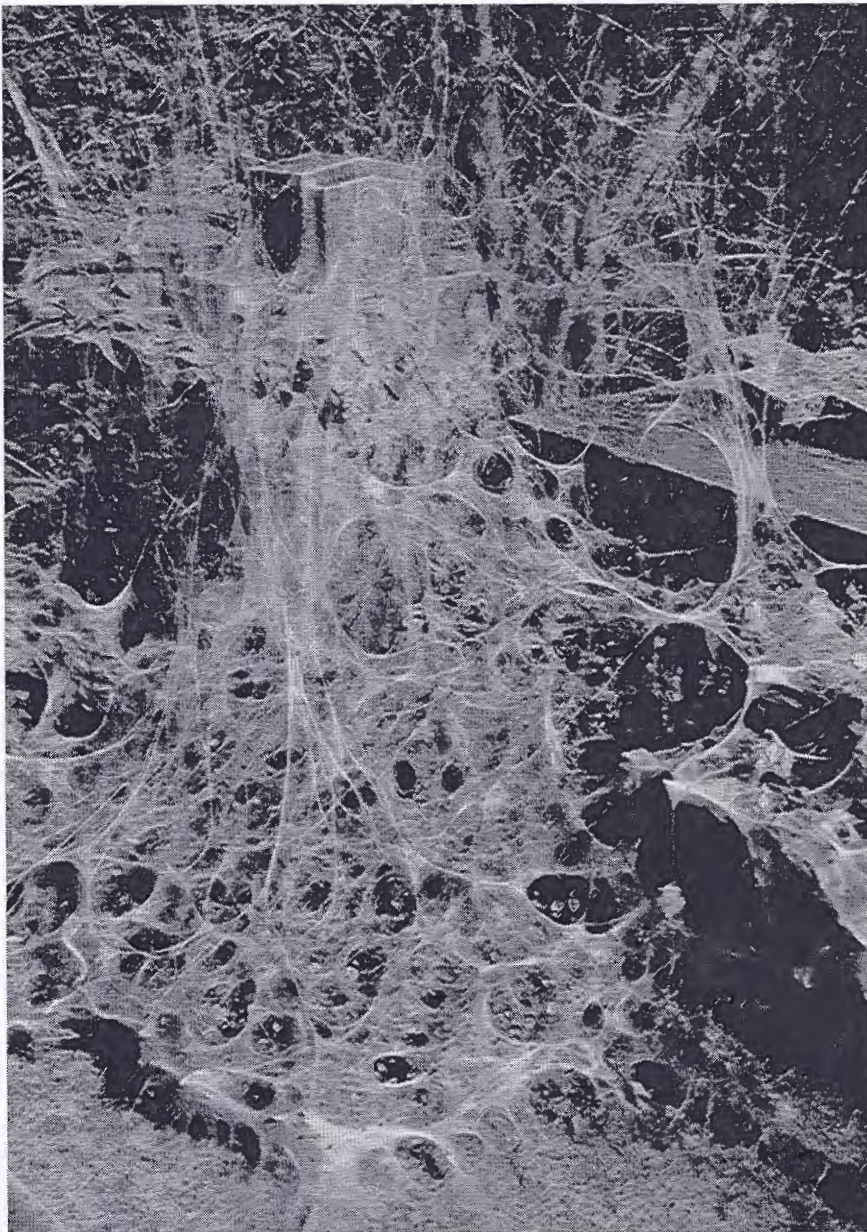
woord? Een van de inleiders oppert, dat mogelijk iets van de as vergaard kan worden. Door dit beetje as te bewaren, wordt de dood tast- en zichtbaar. Er wordt een plek gecreëerd, waar de overleden grootmoeder kan worden herdacht. Ook kunnen kleine voorwerpen van de overledene in een speciaal daarvoor ingerichte doos worden gestopt. Maak die doos bij tijd en wijle open, maak er een

eigen ritueel van.

De voorzitter dankt mevrouw Koning en de heren Mutter en Van den Bout voor hun verhelderende betoog en de toehoorders voor hun inspirerende deelneming aan dit symposium. Aan de sprekers wordt uit erkentelijkheid een attentie aangeboden.

Puck Kooij

Begraafplaats Groenendaal

EXCURSIE BEGRAAF- PLAATS GROENENDAAL

In aansluiting op de algemene vergadering van 24 mei jongstleden was een excursie georganiseerd voor leden en andere belangstellenden die via krant en televisie hiertoe waren uitgenodigd. Onder leiding van de heren Ben Aben, bestuurslid van zowel de Terebinth als de Stichting Solamen die Groenendaal beheert en J. van Haaren, lid van de Kring Vrienden van Den Bosch, werd al wandelend over deze lommerrijke begraafplaats aan een twintigtal deelnemers de geschiedenis uiteengezet. De begraafplaats werd in 1858 aangelegd in het buitengebied Orthen. Vier vijfde deel werd aan het rooms-katholieke kerkbestuur van St. Jan uitgegeven en een vijfde deel aan de protestantse gemeenschap. Het park, op deze benaming mag deze begraafplaats met zijn keur aan laantjes, bomen en struiken zeker aanspraak maken, dankt zijn naam aan Johannes van den Groenendaal die er als eerste begraven werd. In de loop van een eeuw werd de 6,5 hectare begraafgrond uitgebreid tot 12 hectare. In 1978 werd de Stichting Solamen in het leven geroepen die namens beide geloofsgroeperingen de begraafplaats beheert. Voor het in 1984 in gebruik genomen urnenveld bestaat een groeiende belangstelling. Eind 1986 startte het crematorium Vlijmen zijn werkzaamheden.

Het lijkenhuisje, dat nog slechts een enkele maal per jaar wordt gebruikt valt onder het beheer van de gemeente. Het huisje stamt uit de tijd van de epidemieën. Men was, om besmetting te voorkomen, toen zo haastig om een ernstig zieke kwijt te raken, dat deze vaak al werd doodverklaard voor hij het werkelijk was. In het lijkenhuisje, ver weg van de levenden, werd hij opgebaard.

Op de begraafplaats bevindt zich een kapel, die in 1882 werd gebouwd als

VERENIGINGSNIEUWS

laatste rustplaats voor de in 1877 overleden aartsbisschop J. Zwijsen. In de crypte worden de bisschoppen van 's-Hertogenbosch en andere prelaten begraven. Delen van Groenendaal zijn beschikbaar gesteld voor zusters van verschillende kloosterorden en voor oorlogsslachtoffers. Opvallend zijn de ligusterhagen die het nieuwe gedeelte in keurige rechthoeken verdelen. Maar Ben Aben spreekt nadrukkelijk van akkers. De hoogte van de hagen onttrekt de grafstenen aan het gezicht. Het ziet er keurig onderhouden uit. De vele soorten bomen, waaronder uitbundig bloeiende gouden regen, zijn een lust voor het oog. De zon draagt daar het zijne aan bij.

We worden geattendeerd op een akker, speciaal aangelegd voor kinderen. Ook doodgeborenen krijgen hier een plaats. Vroeger werden deze weggestopt op een achteraf gelegen plek en werden ze naamloos vermeld in het familieregister. Het feit dat zij niet gedoopt waren droeg hieraan in belangrijke mate bij.

Opvallend zijn de vele foto's van overledenen op de grafstenen. Dit wordt oogluikend toegestaan, aldus onze rondleider. Op deze akker voor katholieken en protestanten, is men bij het plaatsen van monumenten gehouden aan bepaalde maten en vormen. Op weer een andere akker is men vrij in de keuze van monumenten.

Wij lezen met aandacht de graftekst van iemand die onmiskenbaar van het leven heeft genoten. "Hij heeft in zijn leven veel borreltjes gedronken, daarbij heeft hij veel meisjes gekust en hier geeft de heer hem voor nu de eeuwige rust". We worden geattendeerd op een zogenaamde dodenlantaarn. Deze lag op zolder en is onlangs weer in ere hersteld.

In het oude protestantse deel zijn paden naar grote reformatoren vernoemd en zo wandelen wij bijvoorbeeld door de Zwinglilaan. Toch wel chique. Aben wijst ons op grafstenen

die schuil gaan onder groen, bedekt met klimop als de mantel der liefde, merkt hij poëtisch op. Hier mag de natuur haar gang gaan. Het weelderige groen en het mos op de zerken worden gekoesterd. De juist ontrolde varens, die zo het zonlicht proberen te vangen, staan er schitterend bij. Zelfs verroest hekwerk, steunend tegen een stèle, waar het eens om heen stond, biedt een fraaie aanblik. Een monumentaal scheepsanker, ook aangetast door de tand des tijds, hadden wij hier in eerste instantie niet verwacht.

Op het graf van de restaurateur van de St. Jan torent een slanke pinakel van de kathedraal, die het is aan te zien dat hij vele eeuwen trotseerde. Welk een verrassing is het plotseling oog in oog te staan met het fraaie beeld van de engel die zo liefdevol een kind troost. Het staat op het graf van Keesje Daniëls die in 1906 stierf, nog maar drie jaar oud. Het beeld is

velen van ons vertrouwd doordat het de omslag siert van het boek *Begraven & Begraafplaatsen van Teleac*.

Wij wandelen langs de graven van de zigeunerfamilies Petalo, Bazeli en Westhiner. Violen getuigen van hun muzikale inslag. Voorts liggen er de graven van de familie De Gruyter, grootgrutter van weleer en van de familie Kreymborg.

Wij zijn diep onder de indruk van een natuurwonder van de hoogste orde. De spinselmot heeft een feeërieke lijkwade gesponnen rond enkele graven, een fraaie draperie afhangend van de takken erboven. Een tombe is minutieus ingepakt. Het wordt extra bijzonder, omdat ieder dit als kunstwerk aanmerkt en onaangestast laat. Een mooi besluit van deze excursie, die wij ons met genoegen zullen herinneren. Onder dankzegging aan de heren Aben en Van Haaren verlaten wij Groenendaal.

Puck Kooij

Begraafplaats Groenendaal

VERENIGINGSNIEUWS

KEIZER JOSEPH II (1780-1790)

Keizer Joseph II heeft als verlicht despoot, "alles voor het volk, niets door het volk", de aanzet gegeven tot een funeraire omwenteling. Op 7 februari 1782 vaardigde deze keizer van het Habsburgse rijk een wet uit, waardoor het begraven in de kerken werd verboden. Er waren enkele uitzonderingen, zoals de Kaisergruft in de Kapuzinerkirche, waar de leden van het keizerlijke huis werden bijgezet.

Op 20 augustus 1784 volgde het verbod op het begraven binnen de bebouwde kom en de verordening

buiten de steden gemeentelijke begraafplaatsen aan te leggen. Van de vijf "communale Friedhöfe" rest nog slechts het Friedhof von St. Marx, waar werd begraven van 1784 tot 1874. De begraafplaats staat nu op de monumentenlijst: het is de enige Biedermeier-begraafplaats in zijn oorspronkelijke vorm. Ook Mozart werd hier begraven, men weet alleen niet waar.

In het Museum des Bestattungswesens (uitvaartmuseum) heeft men nog een josephinische klapkist. Joseph II vond het zonde dat er zoveel hout in lijkkisten werd verwerkt. Hij liet een kist ontwerpen waarvan de

bodem kon wegklappen, waarna de overledene onzacht in zijn graf belandde. De kist kon daarna hergebruikt worden.

En al werden veel hervormingen na de dood van Joseph II weer teruggedraaid, toch heeft hij de aanzet gegeven tot een veranderd omgaan met dood en begraven in oostelijk Europa. Zowel de Kaisergruft, waar Joseph II temidden van protserige kisten in een eenvoudige kist ligt, als het Friedhof von St. Marx, als ook het Museum des Bestattungswesens zullen we op onze reis bezoeken. Wordt vervolgd.

Rindert Brouwer

Zentralfriedhof Wenen

BOEKBESPREKINGEN

R. Fiddelaers-Jaspers, *Afscheid voor altijd. Omgaan met verdriet en rouw in het primair onderwijs* (Houten: Uitgeverij Educatieve Partners Nederland BV, 1996, 104 blz., f 29,-, ISBN 90-402-00874).

Hoe breng je op school de dood op een goeie manier ter sprake? Laat het onderwerp af en toe eens in een les opduiken en dan bij voorkeur niet pas als er een kind uit de klas overleden is. Met het bespreekbaar maken van de dood in de klas begint dit boek, dat in eerste instantie voor leerkrachten van het primair onderwijs is geschreven. Zij vinden er informatie over de manier waarop kinderen van diverse leeftijden tegen de dood aankijken, voorbeelden van vragen die kinderen kunnen stellen over dit onderwerp. Ook kunnen ze aan de slag met één van de beschreven werkvormen rondom dood en verdriet.

Daarna neemt de auteur de lezers mee langs situaties die zich kunnen voordoen, van ernstig zieke leerlingen tot de dood van een kind. Dat Riet Fiddelaers gespecialiseerd is in crisisbegeleiding en advisering van scholen bij onverwachte verdrietige gebeurtenissen, is te merken. Praktijkvoorbeelden onderbreken de theoretische gedeeltes, waardoor alles erg dichtbij komt. Omdat de situatie zowel vanuit het oogpunt van de betrokken leerlingen en leerkrachten als van de ouders wordt bekeken, ontstaat er een bijzondere wisselwerking. Het is bijvoorbeeld hartverwarmend om te lezen dat de ernstig zieke Frederike tot aan haar dood middenin het schoolleven kon blijven staan, dankzij de betrokkenheid van klasgenootjes en leerkracht. De auteur reikt voor dergelijke situaties talrijke voorbeelden aan van manieren waarop de klas contact kan houden. Het eindigde niet bij de dood van Frederike. Leerkrachten en kinderen waren op een vanzelfsprekende manier bij het afscheid en de uitvaart betrokken.

Wat te doen bij de plotselinge dood van een leerling? Alle facetten, vanaf het eerste bericht tot en met de uitvaart en de lege stoel in de klas, komen aan bod. Dat het rouwproces en de verwerking bij kinderen soms andere reacties oproept dan bij volwassenen, doet Fiddelaers uit de doeken in het daaropvolgende hoofdstuk.

Heel praktisch is ook het draaiboek bij ziekte en overlijden, dat een school in staat stelt te overzien of aan alles gedacht is. Tenslotte geeft het hoofdstuk over Simone een voorbeeld van een school die een ernstig ziek kind begeleidt, de contacten met de ouders onderhoudt, de klas voorbereidt op het aanstaand overlijden en de kinderen helpt bij het rouwproces.

Als een school zo kan omgaan met ziekte en dood, dan is dat temidden van alle verdriet een verrijkende ervaring voor alle betrokkenen. Je zou wel wensen dat ook bedrijven een dergelijk draaiboek hanteerden.

Rita Hulsmans

Piet van den Akker en Bert Breemhaar, *Begeleiden rondom het overlijden. Uitvaartverzorgers en nabestaanden: aanwijzingen voor een goede communicatie* (Tilburg, IVA, 1997, 80 p., f. 25,-, ISBN 90-6835-303-9).

Dit boekje is in feite het populairder geschreven vervolg op 'Het laatste bedrijf' van Van den Akker uit 1995. Dat was een wetenschappelijk verantwoord verslag van een onderzoek naar waarden, handelingen en rituelen, uitgevoerd in opdracht van de DELA. Het nieuwe werk is vervaardigd in opdracht van DELA, AVVL, Monuta en NUVA en gaat over de verschillende aspecten van kwaliteit bij de uitvaart. Er is zwaar geleund op het vorige boek: allerlei citaten

zijn letterlijk hetzelfde.

Belangrijkste stelling van het boek is dat de klant (meestal de nabestaande) centraal moet staan, het gaat om zijn keuze, zijn persoonlijke en actieve betrokkenheid. De uitvaartverzorgers begeleiden en informeren alleen maar. Hij is de vakman die aangeeft wat er kan en mag, welke keuzemogelijkheden er zijn. Om de echte wensen van de nabestaanden te weten te komen, moet hij (overal waar hij staat kan ook zij worden gelezen) in staat zijn goed te luisteren. Hij moet ze ook wijzen op wat ze zelf kunnen. Uiteindelijk draait het allemaal om goede communicatie. Blijkbaar schort het daaraan nog wel eens.

Het boek is volgens de auteurs vooral bedoeld voor degenen die in de uitvaartverzorging werkzaam zijn.

Eerlijk gezegd zal de betrokken Terebinthlezer weinig nieuws in het boek aantreffen. Die kan beter 'Het laatste bedrijf' doornemen. Voor hem is het boek dan ook niet bedoeld. Het belang van de uitgave is veel meer dat de grote uitvaartverzorgers werk maken van een grotere betrokkenheid van nabestaanden bij de uitvaart en willen dat dat overal in hun bedrijven doordringt. Het is een voorbeeld van eerder in dit blad doorwerking van vernieuwing werd genoemd. Begonnen bij een kleine groep, hebben meer en meer mensen behoefte aan een eigen invulling. Niet onbelangrijk is natuurlijk ook dat de druk van de markt (concurrentie) vereist dat bedrijven steeds nagaan of het geleverde product aan de eisen van de klant voldoet. De besturen van de grote uitvaartondernemingen zijn er inmiddels wel van overtuigd dat er meer aandacht aan persoonlijke wensen moet worden besteed. Niet alle al dan niet aangesloten uitvaartbegeleiders in het land zijn echter al zo ver. Voor hen lijkt mij het boek vooral bedoeld.

Henk de Feijter

EXCURSIES

Limburg

De excursie naar Limburg, die op 13 september stond gepland, is vanwege het samenvallen met Open Monumentendag verschoven naar volgend jaar.

Noord-Groningen

Doel van de excursie zijn dit keer de Ommelanden. Op de terpen konden de doden hoog en droog in en rond de kerk worden begraven. Enkele kerkjes met hun kerkhoven en de joodse begraafplaats te Winsum worden bezocht. De gedenktekens staan bekend om hun rijke symboliek en de gedichten.

Datum: 4 oktober 1997

Tijd: 10.30

Plaats: Station Groningen

Vervoer: Per bus

Programma: Joodse begr.pl. en kerkhof Bellingeweer te Winsum

Kerkhoven Maarhuizen en Ranum

Kerk en kerkhof Zuurdijk

Particuliere begraafplaats Usquert

Particuliere begraafplaats Warffum

17.00: einde excursie bij station Groningen

Gidsen: Reint Wobbles en Jan Hofman

Advies: Mannen dienen een hoofdeksel mee te nemen

Lunch: in de kerk te Zuurdijk. Lunch zelf meenemen. Drank is er.

Kosten: f 25,- p.p. vooraf overmaken op giro nummer 335536 van Ver. de Terebinth te Rijswijk

Inl.: Jan Hofman: 0592-543078

Aanmelden: de bus wordt pas gehuurd bij voldoende deelname. Daarom voor 15 september opgeven bij Henk Mandersloot: 0488-420108

Enschede en Hengelo

We bezoeken de Oosterbegraafplaats in Enschede, die dateert van 1899. Het textielverleden komt hier duidelijk naar voren. Door de weelderige be-

groeiing en de fraaie aanleg is de term begraafpark zeer terecht.

De ommuurde begraafplaats Espoortstraat te Enschede dateert van 1829 en herbergt prominenten uit de vorige eeuw, onder wie burgemeesters en textielbaronnen. De laatste bijzetting vond plaats in 1921. De veelal verzakte zerken gaan schuil onder fraaie treurbomen.

In Hengelo bezoeken wij de romantische besloten algemene begraafplaats die ligt achter een negentiende eeuws poortgebouw, een juweeltje.

Datum: 25 oktober 1997

Tijd: 10.30

Plaats: Oosterbegraafplaats, Noord Esmarkerrondweg 407 te Enschede
Bereikbaar: Met openb. vervoer vanaf station Enschede bus 3 richting Glanerbrug, vertrek halte MIRO om 10.10

Met de auto A 35 richting Enschede, Münster en Glanerbrug, volg slingerende Pathmos-, Getfert-, Varvik- en Hogelandsingel, sla bij kruising met links een parkje, rechtsaf de Gronause straat in richting Glanerbrug en Gronau, bij stoplicht MIRO links af de Noord Esmarkerrondweg in naar Oosterbegraafplaats

Vervoer: Per auto. Willen autobezitters o.v.reizigers meenemen? Beschrijving route en parkeren wordt uitgereikt

Programma:

10.30: ontvangst met koffie op Oosterbegraafplaats en rondleiding

12.45: dia-presentatie "Rouw- en rouwgebruiken door de eeuwen heen" met medewerking van Henk Kok en lunch in Uitvaartcentrum NUVA, Noord Esmarkerrondweg 372

14.00: begraafplaats Espoortstraat
15.00: alg. begr.pl. Hengelo, Bornsestraat 29

16.00: einde met koffie en terug vanaf station Hengelo

Kosten: f 12.50 p.p. overmaken op giro 335536 van Ver. de Terebinth te Rijswijk

Inlichtingen: P. Kooij, 053-4358159

Aanmelden: Voor 15 september bij Henk Mandersloot, 0488-420108

melden of u per auto of trein komt

Oostenrijk

Eind aug-begin sept 1998 wordt onder auspiciën van de Terebinth een zevendaagse funeraire reis georganiseerd naar Oostenrijk. Op het voorlopige programma staan steden als Wenen met het uitvaartmuseum, de Stephansdom met Katakomben en het Zentralfriedhof, Salzburg met het Friedhof St. Peter en Halstatt met het Beinhaus.

De reis, die rond de f 1000,- gaat kosten, kan slechts doorgang vinden als er veertig personen meegaan. Dus laat nu reeds uw interesse blijken door u op te geven bij het Terebinth-bureau. In de komende nummers van dit blad zullen nadere mededelingen volgen. Tevens verschijnt er elke keer informatie over de te bezoeken plaatsen. Het eerste stukje over Joseph II staat elders in dit blad afgedrukt.

AGENDA

4-27 sept: Expositie lijkwaden en doodshemden in Uitvaart winkel "Twilight Memorialshop", Nieuweg 211 te Hilversum. Open: ma-vr 9-18 en za 10-17

6 sept: Uitvaart Informatiedag met stands van professionele en ideële organisaties van 9.30-16.30 in Rackethal, Stelmakerstraat 1 te Assen

13 sept: Tijdens Open Monumentendag stellen de Friese gemeenten Achtkarspelen, Kollumerland, Dongeradeel, Dantumadeel en Ferwerderadeel het thema begraven centraal. Een brochure met de routes is bij de plaatselijke VVV's verkrijgbaar. Info bij de heer T.H. Corporaal: 0518-418888/418859

20 sept: Viering 750-jarig bestaan begr.pl. Oud Eik en Duinen te 's-Gravenhage met om 14 u. openluchtconcert en onthulling gedenkteken

4 okt: excursie Noord-Groningen

25 okt: excursie Enschede/Hengelo

Aug/sept 1998: Funeraire reis naar Wenen en Zuid-Duitsland